Bir Darbenin Anatomisi

Yılmaz Öztuna

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 996
EDEBÎ ESERLER: 540

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-605-155-564-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 1982, Hayat
2. Basım: 1984, Ötüken
22. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul /
TÜRKİYE Serti ika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

YILMAZ ÖZTUNA, 20 Eylül 1930 İstanbul doğumludur. İstanbul'da lise tahsilinin yanında İstanbul Konservatuarı'na devam etti. 1950 Eylül'ünden 1957 Temmuz'una kadar Paris'de kaldı. Paris'in büyük kütüphanelerinde çalıştı. Paris Üniversitesi Siyasi İlimler Enstitüsü'nde Sorbonne'da Fransız Medeniyeti kısmında, Alliance Française'nin yüksek kısmında okudu ve Paris Konservatuarı'na devam etti. 13 yaşında ilk makalesi ve 15 yaşında ilk kitabı basıldı. 1969'da Adalet Partisi'nden Konya Milletvekili seçilerek Ankara'ya yerleşti. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda denetleme kurulu üyesi, repertuvar kurulu üyesi, eğitim kurulu üyesi (Ocak 1966- Kasım 1981), Kültür Bakanlığı'nda bakan başmüşaviri (1974-77), İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı'nda kurucu yönetim kurulu üyesi ve Türk Musıkisi Korosu'nda kurucu yönetim kurulu üyesi, Yay-kur (Yaygın Yüksek Öğretim) üniversitesinde Osmanlı siyasi ve medeniyet tarihi öğretim üyesi (1975-78), Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıklarında 1969'dan beri pek çok ihtisas kurulunda üye ve başkan oldu. 1974-1980 arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ansiklopedisi olan ve Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanan *Türk Ansiklopedisi*'nin genel yayın müdürü olarak "K" harfinden "T" harfine kadar olan cildleri yayınladı. 1983 Mayıs'ında Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin kurucuları arasında bulunarak merkez genel yönetim kuruluna seçildi, sonra istifa etti. 1985'de Faisal Finans Kurumu müşaviri oldu.

Pek çok radyo ve televizyon programı yaptı, bunlarda konuştu. Bazı konuşmaları ABD, Fransa, Avusturya gibi ülkelerin televizyonlarında yayınlandı. Bazı kitap ve yazıları çeşitli dillere tercüme edildi. Dünyada ilk defa olarak Türk Musikisi Tarihi kürsüsünü kurdu. "Büyük Türkiye", "Osmanlı Cihan Devleti", "Büyük Türk Hakanlığı" gibi son yıllarda çok kullanılan tarihi ve siyasi tabirler, Yılmaz Öztuna'nındır. Ayasofya Hünkâr Mahfili'nin ibadete açılması ve Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Saadet Dairesi'nde Kur'an okunması, 1000 Temel Eser, Ankara Devlet Konser Salonu ve İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'nin Türk Musikisi'ne açılması gibi fikirler ve uygulamalar Yılmaz Öztuna'nındır ve siyasi iktidara onun tarafından telkin ve kabul ettirilmiştir. Türk Kara Kuvvetleri'nin ve Deniz Kuvvetleri'nin evvelce yanlış olarak kutlanan yıldönümlerini bugünkü doğru başlangıç tarihleri ile kutlanmasını sağlayan da Yılmaz Öztuna'dır. Birçok konferans verdi. 6 kıtada pek çok ülkeyi gezdi, devlet adamları ve halkla görüşerek incelemeler yaptı. Milletlerarası birçok kuruluşa üye seçildi.

Türkiye'de Osmanlı tarihinin çatışmasız bir anlayışla algılanmasında katkısı vardır. Türk Parlamenterler Birliği, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, Ankara Aydınlar Ocağı, Anadolu Kulübü, Yahya Kemal'i Sevenler Cemiyeti, İstanbul Şehrini Güzelleştirme Derneği, Müsteşrikler Cemiyeti, WACL, APACL, NATO Parlamenterler Birliği, Parlamentolararası Türk-Japon ve Türk-Kore, Türk-Suudi Dostluk cemiyetleri, Avrupa Konseyi cemiyeti, Yılmaz Öztuna'nın üye, kurucu olduğu veya bulunduğu milli veya milletlerarası kuruluşlar arasındadır.

1 Eylül 1998 tarihinden itibaren *Türkiye* gazetesinin başyazarlığını yaptı. 9 Şubat 2012 tarihinde Ankara'da vefat etti.

İçindekiler

Birinci Bölüm
Eylemin Kişileri

1876 Türkiyesi/13 • Âlî Paşa ve Sonrakiler/17 • Hüseyin Avni Paşa/20 • Midhat Paşa/25 • Mütercim Rüşdü Paşa/29 • Hasan Hayrullah Efendi/31 • Eylemin Diğer Kişileri/34 • Süleyman Paşa/35 • Eylemi Hazırlayan Ortam/39 • Kışkırtılan Yüksek Öğrenim Talebesinin /40 • Hükûmete Karşı Gösterisi/40 • Sultan Abdülaziz Hân/41

İkinci Bölüm
Eylem

A) Tahttan İndirme/49 • Eylem Başlıyor/49 • Asker Kandırılıyor.../50 • Pâdişâh Uyuyor.../52 • Pâdişâh Uyandırılıyor.../53 • Kayığa Bindiriliyor.../54 • Kadın-Efendi'nin Şalı Alınıyor.../55 • İstanbul'da Heyecan.../56 • Hüseyin Avni Paşa'nın Durumu/57 • Rüşdü Paşa'nın Durumu/61 • Darbeyi İhbar Teşebbüsleri/65 • Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi/67 • Hal' Fetvası/70 • Beşinci Murad'ın Cülûsu/76 • Şehzâde Abdülhamid Efendi/79 • Koltukta Tahta Çıkan Hükümdar/85 • Nazırların Münakaşası/87 • Darbenin Yankıları/89 • Avni Paşa'nın İlk Tedbirleri/94 • Şâir Ziyâ Paşa/95 • Türkiye Düşmanlığı/97 • Sultan Murad'ın Durumu/101 • Yeni Osmanlılar/102 • Sultan Aziz'in Hazînesinin Yağması/106 • Darbenin Teknik Tafsilâtı/113 • Abdülaziz Hân, Topkapı Sarayı'nda/117 • Abdülaziz Hân'ın Ortaköy'e Nakli/119 • "Kan Ağlıyor Bütün Cihan!"/122 • **B) Cinâyet**/125 • Sultan Selim'in Palası Meselesi/125 • Katillerin Saraya Sokulması/127 • 4 Haziran Pazar Sabahı/130 • Ölüm Raporu/133 • İkinci Bir Ölüm Raporu/135 • Olayın, Sultan Murad'a Bildirilmesi/138 • Abdülaziz Hân'ın Cenaze Töreni/140 • Ölümünün Şer'î İlâm ile İlân Edilmesi/142 • Abdülaziz Hân'ın Ölümü Olayının Tahlil ve Münakaşası/143 • Sultan Aziz Nasıl Öldü?/145 • Ölümün Adlî Tıb Bakımından Değerlendirilmesi/147 • Adlî Tahkikat Bakımından Değerlendirme/149 • Avni Paşa'nın Karakola Gelmesi Meselesi/151 • Olay Hakkında Osmanoğulları'nın Şâhitlikleri/153 • Osmanlı Devlet Adamlarının Şâhitlikleri/155 • Olaya Karışanların Şahitlikleri/157 • Abdülaziz Hân'ın Annesi, Oğlu ve Ablasının Söyledikleri/161 • Bahçıvan Pehlivanların Maaş Meselesi/163 • Sultanahmed Vâı-

zı/164 • Ömer Efendi'nin Söyledikleri/164 • Din Bakımından İntihar/165 • İntihar Eden Şahıs, Her İki Kolunun Damarlarını Kesebilir mi?/166 • İntihar mı, Cinayet mi?/167 • Midhat Paşa'nın Sorumluluğu/168 • Tarihin Hükmü/170 • Abdülaziz Hân Niçin Öldürüldü?/171 • Sultan Aziz'in Ölümüne Nazırların Tepkileri/174 • Vâlide-Sultan'ın Tazyiki ve Sarayın Yeniden Yağmalanması/175 • Tiryâl Hanımefendi/177 • Pertevniyâl Sultan'ın Mektubu/180 • Osmanlı Sarayında Câriyelik/182 • Pertevniyâl Sultan'a Düşmanlığın Sebepleri/184 • Abdülaziz Hân'ın Şahsiyeti Hakkında.../188

Üçüncü Bölüm
Karşı Eylem

Meşrûtiyet ve Avni Paşa/193 • 15 Haziran Gecesi/197 • Çerkes Hasan Bey Kimdi?/199 • Katliâm/203 • Çerkes Hasan Bey'in Sorgusu/208 • Hüseyin Avni Paşa'nın Cenazesi/212 • Hüseyin Avni Paşa'nın Şahsiyeti/213 • Meşrûtiyet Meselesi/223 • Sultan Murad'ın Hastalığı/228 • Veliahd Abdülhamid Efendi'nin Durumu/230 • Sultan Murad'ın Tahttan İndirilmesi ve İkinci Abdülhamid'in Tahta Çıkması/235 • İkinci Abdülhamid'in Şahsiyeti/236 • İkinci Abdülhamid'in Taht'a Oturması ve İlk Günleri/239 • Tersâne Konferansı/241 • Birinci Meşrûtiyet'in İlânı/243 • İki Ayrı Kutub: Midhat Paşa ve İkinci Abdülhamid/247 • Midhat Paşa'nın Düşmesi/250 • 93 Harbi'nin Başlaması/254 • Meclis-i Meb'ûsân'ın Süresiz Olarak Kapatılması ve Birinci Meşrûtiyet'in Fiilen Sona Ermesi/257 • 93 Felâketinin Bilançosu/260 • Ali Suâvi Vak'ası/262 • Ali Suâvi Vak'ası Hakkında Bazı Şehâdetler/269 • Bağdatlı Süleyman Bey/275

Dördüncü Bölüm
Yargı

A) Hazırlık Sorgusu: Siyâsî İstikrarsızlık/281 • Midhat Paşa Hakkında/285 • Sultan Abdülaziz Hân'ın Ölümü Hakkında Adlî Araştırma/288 • Osmanoğulları'nın Bir Hânedân Geleneği/294 • Sanıkların Tespiti/296 • Sanıkların ve Şahitlerin Sorguları/297 • Dâmâd Nûri Paşa'nın Sorgusu/300 • Dâmâd Mahmud Celâleddin Paşa'nın Sorgusu/302 • Eski Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin Durumu/305 • Midhat Paşa'nın İzmir'de Fransa Başkonsolosluğu'na Sığınması/306 • Ahmed Midhat Efendi'nin, Midhat Paşa Hakkındaki Başmakalesi/309 • Midhat Paşa'nın, Cevdet Paşa Tarafından Yapılan Hazırlık Sorgusu/310 • Eski Sadrâzam Mütercim Rüşdü Paşa'nın Manisa'daki Mâlikânesinde Yapılan Sorgusu/312 • **B) Mahkeme**: Yıldız Mahkemesi'nin Teşekkülü/320 • Hâkimler ve Savcılar/322 • Mahkemenin Açılması/324 • Muhakemenin Birinci Günü/325 • Pehlivan Mustafa Çavuş'un Muhakemesi/326 • Fahri Bey'in Sorgusu/326 • Dâmâd Mahmud Paşa'nın Sorgusu/327 • Dâmâd Nûri Paşa'nın Sorgusu/329 • İkinci Mâbeynci Seyyid Bey'in Sorgusu/330 • Midhat Paşa'nın Sorgusu/331 • İlk Günün İkinci Celsesi/335 • Ömer Efendi'nin Şahitliği/336 • Dr. Marko Paşa'nın Şahitli-

ği/337 • Muhakemenin İkinci Günü/338 • Savunma Avukatlarının Müdâfaaları/341 • Midhat Paşa'nın, Reîs Sürûrî Efendi'yi Hâkimlikten Reddetmesi/343 • Muhâkemenin Üçüncü Günü/347 • Midhat Paşa'nın Temyize Mürâcaatı/349 • Mahkeme Kararlarının Bakanlar Kurulu'nda Müzâkeresi/354 • Mahkeme Kararlarının Meclis-i Ulemâ'da Müzâkeresi/356 • Mahkeme Kararlarının Fevkalâde Bir Heyet Tarafından İncelenmesi/356 • İkinci Abdülhamid İdam Kararlarını Müebbed Hapse Çeviriyor/359 • İngiltere Büyükelçisi'nin Söyledikleri/362 • Tâif'te/363 • Netice/369 • Demokratik Gelişmenin Geciktirilmesi/371

Bibliyografya/377

Ekler

Ek: I: Türkiye'de Teceddüd ve Tanzimat/380 • Hareketinin Oluşması/380 • **Ek: II:** 1876 Yılında /383 • Büyük Devletler ve Hükümdârları/383 • **Ek: III:** 1876'da Osmanlı Hânedânı/385 • **Ek: IV** Osmanlı Türkiyesi'nde Devlet Protokülü/387 • (1876)/387 • **Ek: V** Kitapta Adları Çok Geçen 40 Kişinin Kimlikleri/391 • Müellifin Diğer Eserleri/403

Birinci Bölüm
Eylemin Kişileri

1876 Türkiyesi

1876 Türkiyesi 11.827.170 kilometrekare üzerinde 64.343.000 nüfusu barındırıyordu. Bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bu ihtiyar devlete Avrupalılar "Türkiye" veya "Osmanlı İmparatorluğu" diyorlardı. Türklere göre ise adı sadece "Devlet-i Aliyye", yani "Yüce Devlet" idi. Kendilerininkinden başkasını devlet yerine koymayan bir zamanların Türkler'in zihniyetlerini yansıtan bir isimlendirme idi. Hâlbuki o zamanlar mazi olmuştu...

1074'te kurulan Türkiye Devleti'nin Selçukoğulları'ndan sonra ikinci büyük-hâkanlık (imparatorluk) hânedânı Osmanoğulları idi. Osmanoğulları'ndan atası Gazi Ertuğrul Bey, Ahlat çevresindeki atalar toprağını bırakmış, 1231 yılında bugünkü Bilecik-Eskişehir-Kütahya illerinin kesiştiği yöreye yerleşmişti. Oğuzlar'ın, yeni adlarıyla Türkmenler'in 24 boyu içinde en soylusu ve hâkanlık boyu sayılan Kayılar'dan bir oymağın beyi idi. O sırada Türkiye tahtında, Konya'da oturan Selçuklu pâdişâhı Büyük Alâeddin Keykubâd, Ertuğrul Bey'e o çevreyi "yurt" olarak vermiş, Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu sınırının o kesiminin korunması ve genişletilmesi görevini tevdi etmişti. Ertuğrul Bey, Söğüt kasabasını Bizanslılar'dan fethederek kendine merkez yapmıştı. Osmanoğulları'nın menşei bu idi. Selçukoğulları düştükten sonra, onların açık bıraktığı Türkiye imparatorluk tahtına hak iddia etmişler, uzun çabalardan sonra kırk beyliğe bölünmüş Anadolu'yu Selçuklular devrindeki gibi derleyip birleştirmişler, iddialarını kabûl ettirmişlerdi. Oğlu Osman Bey, 1300'de büyük uç-beyi olmuş, onun oğlu Sultan Orhan 1326'da Bursa'yı Bizans'tan fethederek artık gerçek bir kral hâline gelmiş, onun oğlu Bi-

rinci Sultan Murad da 1361'de Edirne'yi gene Bizans'tan fethederek imparatorluk tahtına hak kazanmıştı. Onun oğlu Yıldırım Beyazıt Hân, 1396'da bütün Avrupa'nın birleşik ordusunu Niğbolu'da mahvederek, Timuroğulları'nın Türkistan (Doğu Türk) hâkanlığından sonra dünyanın ikinci büyük devletini meydana getirmişti. Onun torunu İkinci Murad, 1447'de Timuroğlu Sultan Şâhruh'un ölümüyle, dünyanın en kudretli devletinin sahibi olmuştu. Onun oğlu İkinci Mehmed, 1453'te İstanbul'u fethederek çağ değiştirmiş ve bir cihan devletinin temellerini atmıştı. Onun torunu Yavuz Sultan Selim, 1517'de "cihan devleti"ni gerçekleştirmişti...

1683 Viyana bozgununa kadar bu cihan devleti devam etmiş, sonra gerilemeye başlamıştı. Ancak 1771'e kadar Türkiye, hâlâ dünyanın birinci devleti idi. Bu tarihten sonra İngiltere, Fransa ve Rusya çok güç kazanmışlar, Osmanlı Devleti'ni, ehemmiyet bakımından, dünya devletleri arasında 4. sıraya düşürmüşlerdi. 1871'e kadar Türkiye bu 4. sırayı muhafaza etmiş, bu tarihte bütün Alman devletlerinin birleşerek Almanya İmparatorluğu'nu yeniden kurmaları üzerine 5. sıraya düşmüştü...

1876 Türkiyesi; işte İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa'dan sonra dünyanın 5. mühim devleti idi. Onu ehemmiyet sırasıyla Avusturya-Macaristan, Çin, Birleşik Amerika, İtalya ve İspanya takip ediyordu. Bu 10 devlet dışındaki devletler "büyük devlet" sayılmıyordu. Esasen 1875 dünyasında müstakil devlet sayısı 58'den ibâretti. Bugünkü kadar devlet yoktu. Türkiye İmparatorluğu 1875'te Almanya, Fransa ve Rusya'dan sonra dünyanın 4. ordusuna, İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyanın 3. donanmasına sahipti. Nüfus bakımından 58 devlet içinde Çin, İngiltere ve Rusya'dan sonra 4., toprak bakımından İngiltere ve Rusya'dan sonra 3. geliyordu...

1876'da dünya nüfusu 1.326.427.000'den ibaretti. Bu nüfusun 1 milyar 108 milyonunu 10 büyük devlet aralarında paylaşıyorlar, diğer 48 devlete ancak 189 milyon toplam nüfus düşüyordu. Dünyada sadece 8 şehrin nüfusu bir milyonu aşıyordu ve Osmanlı Devleti'nin taht şehri İstanbul bunlar arasında 5. idi...

1875 Türkiyesi, demiryollarının uzunluğu bakımından dünya devletleri arasında 9. ve telgraf hatlarının uzunluğu bakımından ise 5. idi. Bu sırada ne Çin'de, ne Japonya'da tek kilometre ne demiryolu, ne de telgraf hattı bulunuyordu...

Demek Osmanlı Devleti, modernleşiyor, çağdaşlaşıyordu... Modern ordunun, donanmanın, bakanlar kurulunun, devlet teşkilâtının kurucusu İkinci Sultan Mahmud idi. 1826'da bu hükümdar, kesin şekilde Batı'ya dönmeye karar vererek Türk Devleti'nin geleceğini tayin etmişti. Gerçi Üçüncü Selim 1793'te "nizâm-ı cedîd = yeni düzen" reformu ile daha önce bu kararı almış, fakat 1807'de başarısızlığını ilân ederek tahtı bırakmıştı. İkinci Mahmud, Üçüncü Selim'in gerçi amca-oğlu idi ama aralarında 24 yaş fark vardı. Çocuğu da olmadığı için, Şehzâde Mahmud'u, kendi kafasına göre yetiştirmiş ve çok itina etmişti...

İkinci Mahmud, Üçüncü Selim'in çok daha dikkatli, azimli, kararlı bir talebesi idi. 1826'da eski Türkiye'ye darbeyi vurduğu zaman taviz vermedi. Yeni Türkiye'nin kurucusu oldu. Harbiye'yi, Tıbbiye'yi açtı, Mühendishâne'yi modernleştirdi. Avrupa tekniğine âit neyi faydalı gördüyse aldı... Yalnız teknik medeniyeti... Türk kültürüne dokunmadı. Kanûnî Sultan Süleyman'dan, 1566'dan beri gelen pâdişâhların en büyüğü sıfatıyla 1839'da öldü...

İkinci Mahmud'un yerine önce büyük oğlu Sultan Abdülmecid, onun ölümü ile de küçük oğlu Sultan Abdülaziz geçti. Bugünkü Türkiye'de Atatürk ne ise, o günkü Türkiye'de de Sultan Mahmud o idi. Mezarından rejimi yönetiyordu. Nice memnuniyetsizlik, nice muhâlefetler oldu, hiç kimse İkinci Mahmud'un yolunu bırakmaya cesaret edemedi. İkinci Mahmud rejiminin esasları şu idi: Avrupa'nın teknik medeniyetini onlar derecesinde öğrenip uygulayamazsak, geldiğimiz yere, Orta Anadolu'ya döneriz. Bunu yapacağız. Çepçevre düşmanla çevrildiğimiz için ordu ve donanmamızı en üstün çizgide tutacağız. Fakat orduyu ne pâdişâh olarak iç siyasette kullanacağız, ne de ordunun politikaya müdahâlesine izin vereceğiz. Ordu, sadrâzam denen imparatorluk başbakanının kayıtsız şartsız emrinde olacaktır. Başkumandan pâdişâhtır. Ancak ordunun ve donanmanın fiilen

başkumandanları olan serasker ve kaptan-ı deryâ, kabineye bakan sıfatıyla katılacaklardır. Onlar dışında hiçbir subay, politika ile uğraşmayacaktır...

İkinci Mahmud'dan sonra devlet yönetimini üzerine, bilhassa Büyük Mustafa Reşid Paşa aldı. Reşid Paşa.. Türk tarihinin gelmiş geçmiş en büyük başbakanı ve en büyük diplomatlarından biri... İkinci Mahmud'un has adamı idi, efendisinin yoluna devam etti. İkinci Mahmud 1826'da modern rejimi kurmuştu ama ölünceye kadar devleti bizzat idâre etti. Kendisinden sonra gelecek oğullarının kendi büyük dehâsına sahip olamayacaklarını hesaplamış, Tanzimat denen ikinci bir reformlar dizisi hazırlamıştı. Ölür ölmez Tanzimat'ı, Reşid Paşa -kelle koltukta- ilân etti. 17 yaşındaki yeni pâdişâh Sultan Abdülmecid, Tanzimat'ı akıllıca destekledi...

Tanzimat ile pâdişâh, mutlak yetkilerinin bir kısmından, kendi irâdesiyle vazgeçiyor, bu yetkiyi sadrâzama, hükûmete, yargı organlarına bırakıyordu. Artık pâdişâh dâhil, hiçbir vezîrin emriyle hiçbir kişiyi ne idam etmek, ne hapsetmek, ne sürmek, ne servetini Hazîne'ye almak mümkün değildi. Hepsi için bağımsız mahkemelerin kararı gerekiyordu. Mahkemeler sadece teknik olarak adliye nâzırına (adalet bakanı) bağlı olup, kararlarına devletçe hiçbir müdahale yapılamıyordu. Örfî idâre mahkemeleri bundan müstesna idi. Örfî idâre mahkemeleri de yalnız devlete karşı ayaklanma suçlarına bakabiliyorlardı...

Bundan başka pâdişâh, gerçi sadrâzamı kendisi seçiyordu ama artık eskisi gibi beğendiği vezîri bu makama getiremiyordu. Bürokratik dengeyi kollamak mecburiyetinde idi. Dehşetli bir Tanzimat bürokrasisi kuruldu... Herkes mülkiye ve hâriciye mesleklerine rağbet etti. İlmiye ve askeriye mesleklerine rağbet azaldı. Zira İkinci Mahmud, ilmiye sınıfının elinden de yetki alanlarını dörtte bire kadar daraltarak pek çok selâhiyetini almıştı. Bu sınıf kabinede tek üye ile şeyhülislâm ile temsil ediliyordu. Mahkemeler, okullar hızla bu sınıfın elinden alındı, yeni kurulan sivil adliye ve maârif nezâretlerine bağlandı. İlmiye sınıfı hemen hemen din işleriyle uğraşır hâle getirildi, sadece dinî okullar onların yetkisine bırakıldı. Bununla beraber vakıflar bile

A) Tahttan İndirme

Eylem Başlıyor

Darbe 31 Mayıs'ta yapılacaktı. Veliahd Murad Efendi, askerin gelip kendisini dairesinden çıkarmasını istedi. Kendiliğinden dışarı çıkmayı reddetti. Darbe başarı kazanmazsa, amcasına karşı mâsum olduğunu iddia edecekti. Ancak Süleyman Paşa'nın ısrarıyla darbenin bir gün öncesine, 30 Mayıs sabahına alınması, veliahda haber verilemedi veyâ ihmal edildi.

Hüseyin Avni, Midhat ve Rüşdü Paşalarla Hayrullah Efendi (eylemin dört büyükleri), darbenin öğle vakti yapılmasında çok ısrar ettiler. Çünki o sırada dördü de kabine toplantısında, Bâb-ı Âlî'de bulunacaklardı. Darbe başarılamadığı takdirde, suçu Süleyman Paşa ile Harbiye öğrencilerinin üzerine atıp kendi şahıslarını sigortalamak istiyorlardı. Süleyman Paşa, bunu fark etti mi veyâ askerce mi düşündü bilinmez:

- Öğleyin Sultan Aziz cebren sarayından alınamaz, kan dökülse bile muvaffakiyet ihtimali yoktur, deyip kestirip attı. Güneş doğmadan sabah saat 04'ü 34 geçe Saray'ın kuşatılarak Sultan Aziz'in kaldırılması planında direndi. Eylemi o yapacağı için, dediğini kabûl etmekten başka çare bulunamadı.

Süleyman Paşa, 300 Harbiye talebesi ve Türkçe bilmeyip İstanbul'a yeni gelen Suriyeli Arab bölükleri ile Dolmabahçe Sarayı'na geldi. Bunlara, düşmanlara karşı pâdişâhı korumak için Saray'ın muhasara edileceğini söylemişti.

Bu sırada Avni, Midhat, Rüşdü, Redif Paşalarla şeyhülislâm, Hüseyin Avni Paşa'nın Kuzguncuk'taki yalısında toplanmışlardı. Daha

ortalık iyice aydınlanmamış, fakat fecr-i kâzib başlamıştı. Baharın sonları idi. Hava yağışlı idi ve yağışın şiddetleneceği anlaşılıyordu. Paşalar, Kuzguncuk'taki yalının pencerelerinde ellerinde dürbünler, karşıdaki Saray'ın durumunu çok rahatlıkla görebiliyorlardı. Donanma kumandanı Amiral Arif Paşa, o yılların dünyanın en büyük ve modern saff-ı harb gemileri sayılan zırhlıları, Dolmabahçe açıklarına getirmiş, bu hareket bile Saray'ın dikkatini çekmemiş, normal bir seyr-ü sefer sayılmıştır. Zira Sultan Aziz, donanmasının gözleri önünde bulunmasından çok zevk alırdı.

Asker Kandırılıyor...

Merkezi Şam'da olan Beşinci Ordu'dan Türkçe bilmeyen birkaç bölük Arab asıllı askerin Dolmabahçe Sarayı önüne yerleştirilmesi, bir gün evvelden başlamıştı. Bunlar iki gün önce vapurla Beyrut'tan getirilmişlerdi. Talim görüp Şam'a iade edileceklerdi. Hüseyin Avni Paşa, henüz kışlalarda yer açılmadığı bahanesi ile bunları Dolmabahçe karşısında çadırlara yerleştirmiş, pâdişâha da bu şekilde arz etmişti. Gece gelen Süleyman Paşa ise askere, pâdişâha sûikast yapılmak üzere bulunulduğu, bu sûikasdin önleneceği, bunun için Saray'ın içinden dışarıya ve dışarıdan saraya kuş uçurtulmaması gerektiğini, çok şerefli bir görevi yerine getireceklerini söylemişti. Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne Kumandanı, öğrencilerine de aynı martavalı okumuş, onlara pâdişâhı sûikasdden korumak için saraya gidileceğini söyleyerek gece yarısı uyandırıp tam silâhlı talim emriyle giydirmişti. Süleyman Paşa, çok az sayıda subay ve erle saraydan içeri girecektir. Bölükler ve Harbiyeliler, saray dışında, pâdişâhı sûikasdden kurtarmak için (!) bekleyeceklerdi. Dolmabahçe'ye getirilen donanma, subay ve efradına da Amiral Arif Paşa aynı şeyi söylemiştir.

Darbeciler için büyük kumardı. Fakat bütün darbe teşebbüsleri zâten birer kumar değil midir?..

Darbe sabahından önceki gece Avni Paşa, Kuzguncuk'taki yalısına Dr. Marko Paşa'yı çağırmış, beraberce rakı içmişlerdi. Darbeden

birkaç saat öncesini Askerî Tıbbiye Kumandanı olan bir askerî hekimle geçirmesi çok mânâlı idi. Acaba, darbe sırasında bir öldürme olayı vuku bulur da hemen bir resmî rapor icab eder, diye mi düşünüyordu?.. Ama Marko Paşa, Şeytan'a külâhmı ters giydirebilecek bir adamdı. Kimsenin eline girmez, avuçların arasından kayıverirdi.

Selimiye Kışlası'na nakledilmek üzere bekleyen 4 tabur ve Arab askerinden birkaç bölük, saray kapılarını tutmuşlardı. Süleyman Paşa, Harbiye öğrencilerini de kapılara koydu. Fakat gene de asker kaynaşmaya başlamıştı. Gerçeği bilen bazı subaylar, pâdişâhın öldüğünü söylediler. Bunun üzerine asker arasında Sultan Aziz'i sûikasdden korumak için geldikleri ve Sultan Aziz öldüğü veya delirdiği için geldikleri hakkında alçak sesle münakaşa başladı. Az sonra toplar atılınca, pâdişâhın öldüğünü iddia eden askerler kendilerinin haklı olduğuna inandılar.

Saray gerçek bir muhafaza altında değildi. Sadece birkaç nöbetçi vardı: Albay Reşid Bey, Albay Zîver Bey, Binbaşı Hüsâmeddin Bey, Binbaşı Osman Bey, Kıdemli Yüzbaşı Hüsnü Efendi. Saray'ın uzağında hassa birliklerinden sadece 4 bölük bulunuyordu ama bu bölükleri çağırıp emir verecek tek kişi yoktu.

Üç kıt'ada on iki milyon kilometre kareye hükmeden bir imparator ve yeryüzündeki bütün Müslümanların başı işte böyle korunuyordu.

Fazla tedbire ne lüzum vardı ki? Sultan Aziz, taht şehrinin ortasında, milleti ve ordusu içinde yaşıyordu. Milletinden ve ordusundan tek kişi, şahsına bir kötülükte bulunmak ister miydi? Sultan Aziz'e göre böyle bir ihtimal, hayâl değeri bile taşıyamazdı. On beş yıldan beri Saray'ının ve şahsının muhafazası için tek tedbir aldığını hatırlamıyordu. Millet ve ordudan büyük hangi tedbir olabilirdi?

Gaflet, işte bu derecede idi. İkinci Abdülhamid, bu gafleti çok iyi değerlendirecektir. Yıldız Sarayı'nın sûrları arasına kapanacak, Yıldız'ı ayrı bir şehir hâline getirecek ve bu ayrı sitenin içinde, imparatorluğun en büyük vurucu gücü olarak silâhlandırılmış tam bir tümen askerle yaşayacaktır. Evet, bugün de İngiltere Kraliçesi'ni bir tümen asker korumaktadır ve bu tümenin kışlası Buchingham Sa-

rayı'nın elli metre solundadır ama.. Türkiye hükümdarını halktan tecrid eden olay, işte Sultan Aziz'e yapılan bu baskındır.

Pâdişâh Uyuyor...

Sultan Aziz uyuyordu. Henüz sabah namazına kalkmamıştı. Hayatında ilk olarak sabah namazını kılamayacağını aklından bile geçirmiyordu. Böylesine uykuya atalarımız "gaflet uykusu" demişlerdir.

Süleyman Paşa, harem dairesinin önündeki karakola kadar geldi. Arkasında, bir elleri tabancalarında, bir elleri kılıçlarında birkaç subayla, süngü takmış birkaç er vardı. Demek Türk imparatorluk sarayına sabaha karşı böylesine girilebiliyordu. Böyle bir şey mümkündü!

Mâbeynciler, yaverler, kâtipler, musâhipler ordusu nerede idiler? Onlar da gaflet uykusunda idiler. Haremin muhafazası zenci hadım ağalarına âiddi.

Süleyman Paşa'nın terbiyesi, ne zorla kadınların dairelerine ne de pâdişâhın yatak odasına girmeye müsait değildi. Dârüssaâde ağası ile konuşmak istediğini söyledi. Üzerine süratle bir şey alan ve Harem-i Hümâyûn'un en büyük âmiri ve vezîr pâyesinde bulunan Dârüssaâdeti'ş-Şerîfe Ağası Cevher Ağa yetişti. Bir bakışta durumu kavradı. Akıldan geçirilmeyenin başa geldiğini anladı. Süleyman Paşa'nın yüzüne baktı. Paşayı tanımıyordu, sıradan bir binbaşı sandı, yüzünü buruşturdu. Zira Süleyman Paşa general işaretlerini sökmüş, binbaşı rütbesine mahsus sırmalar takınmıştı. Böylesine bir komedya idi. Süleyman Paşa:

- Ağa Efendimiz, dedi; millet Sultan Abdülaziz Hân'ın fiil ve hareketlerinden memnun ve hoşnut değildir. Millet kendilerini hal' etti (tahttan indirdi). Şahs-ı hümâyunlarına karşı bir garaz ve sûikasdimiz yoktur. Milletin selâmeti için kendilerini Topkapı Sarayı'na götürmeye me'mûrum. Lütfen kendilerine derhal bildiriniz ve hazırlayınız. Ben burada bekliyorum!

Devrinde Türk generallerinin hemen hemen en bilgini, hem de büyük yetenekli bir kumandan olan Süleyman Paşa, bu suretle ta-

B) Cinâyet

Sultan Selim'in Palası Meselesi

Bu kadar tedbir, bir şeyler hazırlandığını gösteriyordu. Bu hazırlığın da, imparatorluğun mutlak hâkimi durumuna gelmiş ve tahta geçirdiği Beşinci Murad'ı kendi uşağını tayin edemez hâle getirmiş bulunan Hüseyin Avni Paşa'nın direktifi ile yapıldığı âşikârdı. Abdülaziz Hân'ın kaldığı Fer'iyye Sarayı'nın harem dairesinde kapılar örülmüş, selâmlık kısmı ile irtibat kesilmiş, dışarıya tek çıkış kapısı bırakılmıştı. Bu kapının anahtarları da cuntadan Binbaşı Gürcü Necib Bey'de idi. Hüküm süren Hânedânın imparatorluk prensleri, prensesleri, kraliçeleri olan Sultan Aziz'in oğulları, kızları, eşleri hapisteydi. Değil saray dışına çıkmaları -yukarıda anlatıldığı gibisarayın bahçelerinde gezinmeleri yasaktı. Bu yasak da açıkça bildirilecek yerde, Râşid Paşa'nın emriyle cuntadan Binbaşı Ali Bey'in Abdülaziz Hân'a ve adı tespit edilemeyen bir neferin de annesine hakaretleri ile sağlanmıştı.

Şimdi ortada çok mühim (!) bir mesele kalmıştı: Üçüncü Selim'den kalma palanın Abdülaziz Hân'dan alınması… Bu palayı Sultan Aziz çok sever, yatağının başına asardı.

Bu pala amcası Üçüncü Selim'e âiddi. Üçüncü Selim, 69 yıl önce tahttan indirilmiş ve 68 yıl önce öldürülmüştü**.** 1807 ve 1808'de geçen bu olaylar, Osmanlı tarihinde son olduğu, âdetâ Orta Çağ'a mahsus hâdiseler gibi anılarak**,** Tanzimat Türkiye'sinin övünme mevzuu idi.

Bu pala, Sultan Aziz ve ailesinin yanındaki tek silâhtı, Dolmabahçe'den çıkan pâdişâh, "sako" denen askerî pelerin pardösüsü-

nün altına saklamış, Topkapı Sarayı'ndan Fer'iyye'ye gelirken gene yanına almıştı. Ters bir şey yapar diye pala, bu gelip gitmeler sırasında Sultan Abdülaziz'den istenememişti ama şimdi Serasker Avni Paşa'nın kesin emri vardı: Bu tehlikeli (!) silâh, eski hâkandan alınacaktı.

Pala meselesi, uzun uzun müzakere edildi. Sultan Aziz ters bir adamdı. Zâten kafası bozuktu. Acaba amcasının palasını kendisinden isteyenin kellesini bir vuruşta uçurur muydu? Zâten bedenî kuvveti büyük bir pehlivan olarak tanınan hâkanın elinden bir kaza çıkması ve ön safta bulunanın kim vurduya gitmesi, cuntayı korkuttu. Râşid Paşa, İzzet Bey'e, ne şekilde olursa olsun palanın pâdişâhtan alınmasını emretti.

- Haziran ki, Sultan Aziz'in Fer'iyye'ye naklinin ertesi günüdür, Yarbay İzzet Bey, Abdülaziz Hân'ın hizmetinde bırakılan ve gerçekte cuntadan olan ve pâdişâhı gözlemeye memûr bulunan ikinci mâbeynci Fahri Bey'i, sarayın önündeki karakola çağırdı. Kendisinden çok yüksek rütbede bir devlet görevlisi olan Fahri Bey'e, Yıldız Mahkemesi'nde 10 sene kürek yemesine sebep olacak şu emri verdi:

- Beyefendi, sâbık hâkandan yanındaki tarihî pala ile revolveri alıp bana yollayınız. Vermezse zorla alınacaktır!

Fahri Bey, eski hâkanın revolveri olmadığını, hiçbir zaman da yanında tabanca taşımadığını, palaya gelince, yalvarıp yakararak almaya çalışacağını söyledi. Tabanca mes'elesinin, bir şüphe ve ağız arama olduğu âşikârdır. Fahri Bey, İzzet Bey'e söz vermesine rağmen, palayı pâdişâhtan istemeyi gözü kesmedi. Vâlide Pertevniyâl Sultan'ın huzuruna girip durumu anlattı ve ayrıca dört harem ağası, üç uşağın, Sultan Aziz ve ailesinin hizmetinde bulunmak için içeriye kabûl edilmelerinin İzzet Bey tarafından kendisinden istendiğini söyledi. Vâlide-Sultan:

- Allah Allah, dedi; pala, Sultan Selim Cennet-mekândan kalma hatıradır. İstemeye ne hakları var? Arslanım muhtemelen vermez. Dört harem ağası gelsinler. Fakat üç uşak nasıl harem dairesinde vazife görür? Böyle bir şeyin emsali var mıdır? Üç erkeğin pâdişâhın harem dairesine girdiği yüzlerce senede vaki midir? Böyle bir hizmete ihtiyacımız yoktur ve üç uşağı saraya kabûl etmem!

Meşrûtiyet ve Avni Paşa

İhtilâl niçin yapılmıştı? Meşrûtiyet için... İngiltere gibi taçlı demokrasi olacak, meclisler açılacak, o zamana kadar devletin anayasası mâhiyetinde olan Tanzimât ve Islâhât hatt-ı hümâyûnları artık gerçek bir anayasa hâline dönüştürülecekti. Seçimler yapılacak, meclisler icrâyı (hükûmeti) kontrol edecekti.

Sultan Murad'ın meşrûtiyet istediği biliniyordu ama onun İngiltere Kraliçesi kadar bile nüfûzu yoktu ki... Kâtibini tayin edemiyor, her şeye Avni Paşa karışıyordu. Her şeye Avni Paşa hâkimdi. Her şey onun elindeydi. O istemeden değil anayasa yapıp meclis açmak ve seçim yaptırmak, kuş uçurmak kabil değildi. O andaki Avni Paşa'nın durumunu büyük tarihçi İbnülemin Mahmud Kemâl İnal şöyle anlatıyor:

- Sultan Abdülaziz'i hal' etmenin asıl sebebi, gûyâ istibdadı ortadan kaldırmak, meşrûtiyet ilân ederek devletin geleceğini ve milletin saadet ve selâmetini temin edecek sağlam bir idâre kurmaktan ibaretti. Hâlbuki, askerî kuvvet elinde bulunmak ve muazzam bir pâdişâhı bir anda ve kolayca mahvetmiş olmak itibariyle, kendini herkesin âmiri ve mânevî hükümdar mevkiinde görmeye ve herkese azamet ve ceberût göstermeye kalkışan Hüseyin Avni Paşa, istibdada mâni olacak tedbirlere tevessül etmek şöyle dursun, meşrûtî idâreyi hararetle arzu edenlerin fırsat düşünce ocaklarını söndürmek tasavvurunda bulunuyordu. Hâlbuki Avni Paşa, Murad Efendi'nin cülûsu ile beraber meşrûtiyeti kurmaya çalışacağını -meşrûtiyetçilerin bayraktarı olan- Midhat Paşa'ya vaad etmişti. Bu vaad, Midhat Paşa'nın,

hal' işinde kendine muhalif bir vaziyette bulunmamasını temin etmek içindi. Zira kini dîni olan garazkâr Avni Paşa'nın en büyük emeli, Sultan Abdülaziz'i ortadan kaldırmaktı. Nitekim kendi ağzıyla Sultan Murâd'ın cülûs ettiği gün dîvân-ı hümâyûn âmedcisi Mahmud Bey'e, *"Bu işe muvaffak olduğum sırada istihsâl eylediğim ferah ve memnûniyet kadar dünyâda hiçbir şey ile mütelezziz olmadım''* demişti. İşte bu en büyük emeline nail olunca, Midhat Paşa ve arkadaşlarına olan vaadini unuttu. Esâsen Sadrâzam Rüşdü Paşa da Avni Paşa gibi istibdad heykeli idi. Bu iki müstebit, her şeyde aldanan Midhat Paşa'yı bu işte atlattılar. Sultan Aziz'in başına getirilenlerin, durumu ıslah etmek emelinden değil, kin ve garazdan ileri geldiğini, bütün aklı başında olanlarla beraber, fakat onların hepsinden sonra Midhat Paşa da anladı.

Cuntacıların bir toplantısında Midhat Paşa, Meşrûtiyet meselesini açtı. Rüşdü Paşa, hükûmetin ve icranın başı olarak şöyle buyurdu:

- Pâdişâhımız millet meclisi teşkil etmek istemiyor (pâdişâha da iftira atıyor!). Milletimizin vukuf ve terbiyesi, meclise müsait değildir. Ancak yeni kanunlar yapar, mâliyeyi de ıslâh edersek, emniyetsizliği ortadan kaldırırız!

Avni Paşa, sadrâzamın sözlerini başka kelimelerle tekrarladı. Midhat Paşa:

- Bir meclis teşkili şarttır, dedi.

"Sultan Aziz'in hal'i için çarşaf kadar fetvâ yazarım" tarihî cevherini yumurtlayan yobaz fetvâ emîni Kazasker Kara Halil Efendi:

- Öyle meclise falan lüzum yoktur! buyurdu.

Sadrâzam Rüşdü Paşa:

- Biz millet meclisi yapamayız, yapmayacağız, şeklinde kesin konuştu. Zira arkasında Avni Paşa'nın bütün ceberûtuyla bulunduğunu ve isteseler de kendilerine meclis falan açtırtmayacağını biliyordu. Sadrâzam Hazretleri şöyle devam etti:

- Mâliyeyi düzeltelim kâfidir. Kim meclis istiyor ki? Pâdişâhımız da meclis için ısrar etmez...

A) Hazırlık Sorgusu

Siyâsî İstikrarsızlık

Siyâsî istikrar bir defa bozuldu mu; düzelmesi, zamana ve büyük gayretlere muhtaç olur. Sultan Abdülaziz Hân, Âlî Paşa ölünce, yerine Mahmud Nedim Paşa gibi bir vezîri getirdiği için çok tenkit edilmiştir. Bu tenkitlere itiraz edecek değilim. Gerçek payı vardır. Fakat pâdişâhın da mazeretleri vardır, şöyle:

Mahmud Nedim Paşa, "Yeni Osmanlılar" denen muhâlefetin adayı idi. Yeni Osmanlılar on yıldan beri Âlî-Fuad Paşalar ekibini yıkmaya uğraşıyordu. Bunun için yalnız imparatorlukta değil, Avrupa'da da çok şiddetli bir kampanya açmışlardı. İki buçuk yıl arayla Fuad ve Âlî Paşalar öldü. Bu sonuncusunun iktidar makamında ölümüne kadar pâdişâh, Âlî Paşa'yı yalnız muhâlefetin şerrinden muhafaza etmekle kalmadı, ağabeyinden öğrendiği Tanzimat hükümdarlığı terbiyesini devam ettirerek, sadrâzamın prestijini zedeleyecek bir harekette bulunmaktan -Âlî Paşa'nın otoriter tavırlarından sıkılmakla beraber- dikkatle kaçındı. Bu kadarında zâten Midhat Paşa ile de mutabıkız. O da aynı şeyleri söylemektedir.

Âlî Paşa ölünce Sultan Abdülaziz, Yeni Osmanlılar'ın, yani muhâlefetin adayı Mahmud Nedim Paşa'ya kendi mühr-i hümâyûnunu vererek, iktidara getirdi. Zira bir pâdişâh için sadrâzamın şu veya bu partiden olmasının hiç bir ehemmiyeti ve şahsı yahut hânedânı bakımından sakıncası yoktur. Pâdişâh tamamen gayr-ı mesul olduktan başka –Türk bayrağı gibi- kutsaldır. Üstelik Tanzimat prensiplerine göre saltanat sürmekte fakat hükûmet etmemektedir. "Hey'et i Vükela" denen bakanlar kurulu önüne ne koyarsa imza-

lamaktadır. Gerek Sultan Mecid'in gerek kardeşi Sultan Aziz'in, imzalamayı reddettikleri kararnâme sayısı bir düzineyi bulmaz. Âlî Paşa'dan evvel sadrâzam otoritesi öyleydi ki sâdece pâdişâhın sarayında kullandığı yüksek görevlilerin tayinine karışmıyordu. Hattâ bunlardan, hükûmetle hâkanın yazışmalarını düzenleyen mâbeyn bâşkatibinin tayinine bile Tanzimat sadrâzamları karışmıştır.

Tanzimat da bir çeşit meşrûtiyet ve demokrasiye merhaledir. Ortada bir şart vardır, karşılıklı verilmiş, devlet nâmına karşılıklı verilmiş tâvizler kombinezonudur. Pâdişâh geleneksel bu kadar hakkından kendi irâdesi ile vazgeçiyordu ama hükûmet de pâdişâhın –devlete ihanet, İslâm dininden sapıtma ve aklını bozma gibi üç hâlin dışında- saltanatını ölümüne kadar garanti altına alıyordu. Artık Osmanlı tarihinde olduğu gibi hâkan aleyhinde ayaklanma tahttan indirme falan olmayacaktı. Tanzimat zihniyeti bunları "yeniçeri devri" diyerek küçümseyip reddediyordu.

Sultan Aziz, Yeni Osmanlılar'ı yanına almak, icrâda ne yapacakları görmek için bazı teşebbüslerde de bulundu. Mesela Ziyâ Bey'i hâriciye nâzırı yapmak istedi, o sırada sadrâzam olan Rüşdü Paşa şiddetle karşı koydu. (19.10. 1872) Kaldı ki Sultan Aziz, Yeni Osmanlılar'ı - haklı olarak– kendi muhâlifi değil, iktidardaki Âlî-Fuad Paşalar ekibinin ve Bâb-ı Âlî yüksek bürokrasisinin muhâlifi sayıyordu. Nitekim Ziyâ Bey, Cenevre'de sıkıntıda olduğunu öğrenince Yûsuf İzzeddin Efendi bin altın göndermiştir ki, o tarihte şehzâde çocuk olduğu için babasının tasvibi olmaksızın böyle bir şey yapması mümkün değildi (Ziyâ Bey bir ara Şehzâde'ye Türk edebiyâtı okutmuştu). Ancak gizli de olsa parayı oğlu adına göndermesi, pâdişâhın Tanzimat bürokrasininden çekindiğini göstermektedir. Tanzimat bürokrasisinde artık liberal ve muhafazakâr olarak iki akımın oluştuğu görülmektedir. Liberallerin başı Midhat Paşa idi ama Yeni Osmanlılar'a içten sevgi ve inanç beslemiyordu. Nâmık Kemâl'e yaptığı muamele açıktır. Yeni Osmanlılar'ı, liberal akımın öncüleri olduğu için sadece kullanmak istiyordu. Eh, Yeni Osmanlılar'ın da paşayı âlet ve bir basamak olarak kullanmak istediklerini itiraf etmek gerekir. Binâenaleyh siyâsî iklimde samimiyetsizlik hâkimdi ve bundan zarar gören devletti.

B) Mahkeme

Yıldız Mahkemesi'nin Teşekkülü

Cevdet Paşa, o kadar senelik arkadaşı Midhat Paşa'yı teslim alıp İstanbul vapuruna koyarken, vali konağını boşaltan Midhat Paşa'nın ailesi, İzmir'deki İngiltere konsoloshânesine "misafir" sıfatıyle geçmişler ve orada oturmaya başlamışlardır. 23 Mayıs sabahı vapurdan çıkartılan Midhat Paşa, Yıldız Sarayı'nda Malta Köşkü'nde alıkonulmuştur. Zira muhakemenin Yıldız Sarayı'nda yapılmasına karar verilmiştir.

3 gün sürecek ve o kadar milletlerarası tesirler uyandıracak Yıldız Mahkemesi, pâdişâhın ikamet ettiği sarayın bahçesinde kurulan bir büyük otağ içinde icrây-ı adalet edecekti. Şüphesiz seçilen yer yanlıştı. Fevkalâde bir mahkeme havası veriyordu. Pâdişâhın tesiri altında yapıldığı hissini veriyor ve hâkanı Türk düşmanlarının tenkitlerine hedef kılıyordu.

Hâlbuki fevkalâde bir mahkeme değildi. Hâkimlerin hiçbir usul dışı selâhiyetleri yoktu. Celseler açıktı. Bütün bunlarla beraber gene de Yıldız Mahkemesi'nin siyâsî tesirlerden tamamen uzak, bütün hukuk kaideleri uygulanmış bir teşekkül olduğu iddia edilemez. Ancak görülen dava, zâten bir bakıma tamamen siyâsî idi. Bir devlet başkanının şahsî sebeplerle devrilmesi ve öldürülmesi muhâkeme ediliyordu.

Mahkemeye, adliye nezaretinden alınan davetiye ile girilebiliyordu. Şüphe olmayan belirli sayıda isteyen şahsa davetiye veriliyordu. Yabancı muhabirlerin ve kordiplomatiğin hepsine davetiye verilmişti. Türk gazetecileri de mahkemeyi takip ediyorlardı.

Mahkeme 27, 28 ve 29 Haziran 1881 pazartesi, salı, çarşamba günleri olmak üzere 3 gün sürecekti.

Muhâkeme, tabiî merciinde, yani Temyîz'e bağlı İstinaf Mahkemesi'nin cinayet mahkemesi kısmında yapılıyordu. Burada reîs Ali Sürûrî Efendi, ikinci reîs -Rum asıllı- Hristo Forides Efendi, üyeler Emin Bey, Hüseyin Hâmid Bey, Emin Efendi ve Gadban Efendi idi. İddia makamı da İstinaf Cinayet Mahkemesi'nin normal savcılarından ibaretti: Başsavcı Abdüllatif Bey, yardımcı savcılar Râşid Bey ve Râif Bey, mahkeme başkâtibi Emrullah Efendi idi. Emrinde 9 zabıt kâtibi bulunuyordu (Şâkir, Rızâ, Sedad, Aziz, Tahsin, Nûri, Zekâî, diğer Rızâ ve Rupen Efendiler). Hazırlık sorgusunu yapmış müstantık (sorgu hâkimi) Fındıklılı Mehmed Efendi ile diğer müstantık Hüseyin Şükrü Efendi de, bir şey sorulması ihtimaline binâen hazır bulunduruluyordu.

İddia-nâmede Beşinci Murad ile Şevk-Efzâ Vâlide de ithâm ediliyor, ancak durumları dolayısıyla muhâkeme edilemiyorlardı. Zâten -bu sırada artık tamamen iyileşmiş olmasına rağmen- Sultan Murad'ın deli olduğu, itina ile zikrediliyordu. Arz-ı Niyâz Kalfa, cinayetle itham edilmesine rağmen, kadın olduğu için pâdişâh tarafından muhakemeden af edildiği bildiriliyordu. Hasta olduğu için doktor raporuna göre Manisa'dan getirtilemeyen Rüşdü Paşa, gıyabında muhakeme edilecekti; sorgusu Manisa'da tamamlanmış, ayrıca kendisini müdafaa sadedinde söyleyecek bir şeyi olup olmadığı da kendisinden sorulmuştu. Sultan Murad'ın başmabeyncisi Edhem Bey'in suçlu olmadığı hazırlık sorgusunda anlaşılmıştı; hakkında savcı ithamı yoktu, mahkemede sadece şahid olarak dinlenebilecekti.

Maznunlara (sanıklara) avukat tutmaları, tutmak istemeyenlere adliye nezâretince tutulacağı bildirilmiştir. Midhat Paşa eski avukatlarından Şehrî Efendi'yi seçmişti. Nûri Paşa da aynı avukatı seçmiş, Mahmud Paşa, avukat istememekte direnmiştir. Ayrıca meşhur hukukçu ve Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler) müderrislerinden Manyasi-zâde Refik Bey (ki 1908'de adliye nâzırı olacaktır), Midhat Paşa'yı ek avukat olarak savunacaktı. Sanıkların ailelerinden bazıları, mahkemeyi takip için dâvetiye almışlardı.

Ek: I

Türkiye'de Teceddüd ve Tanzimat Hareketinin Oluşması

Tanzimat rejiminin daha iyi anlaşılması için, menşelerine inmek gerekir. Osmanlı tarihini kaleme alanlar, modern Türkiye'yi Tanzimat'tan başlatmak kapital ve gayr-i kaabil-i münâkaşa hatâsına düşmüşlerdir. Hâlbuki Tanzimat'ı hazırlayan İkinci Mahmud'dur. Vak'a-i Hayriyye ve Sultan Mahmud'un radikal reformları olmasa, Tanzimat asla mümkün değildi. Bu hususta Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat'ı gökten indirmiş gibi bir hava yayılarak, bütün tenkitler onun üzerine yağdırılmıştır. Hâlbuki Reşid Paşa, Sultan Mahmud'un itina ile yetiştirdiği has adamıdır, efendisinin yolunda gitmiş, onun eserini tamamlamıştır. Kesin şekilde Batı'ya dönük ve Batı'dan mülhem reformlar devrini de - âşikârdır ki- Reşid Paşa açmamıştır. Vak'a-i Hayriyye'den sonra Sultan Mahmud açmıştır. Esasen ne eski orduyu yıkıp yenisini kurmak, ne askeri yönetimden çekip idâreyi sivillere vermek, hattâ ne kavuğu bırakıp fes giydirmek ve daha bunun gibi birçok reform, hiçbir paşanın haddi değildi.

Osmanlı Devleti'nde reform hareketini ve ihtiyacını iki safhada mütalâa etmek gerekir: Birinci safha, devletin kendi içinde reformudur. İkinci safha, Batı'ya dönük, oradan mülhem reformlardır ki, Nizâm-ı Cedîd ile 1793'te başlamıştır. Birinci dönemde devlet, ya cihan devleti idi, ya - 1683'ten sonra 1770'e kadar- gene dünyanın en kudretli devleti idi. Batı'da olup bitenler Avrupa'nın Asya'ya kesin üstünlüğünü henüz isbât edebilmiş değildi. Bu dönemde Şeyhülislâm Hoca Sâdeddîn Efendi, Hâce-i Sultanî Ömer Efendi, İkinci Sultan Osman, Koçi Bey, Kâtib Çelebi, Dördüncü Murad, Köprülü Mehmed Paşa gibi reformistler, devleti kendi içinde düzenlemeye çalıştılar. Batı'dan alınan bir şey yoktur veya 'lâ şey' kabîlindedir. Batı'ya kapalı son reformist Köprülü-zade Fâzıl Mustafa Paşa, Batı'ya dönük ilk reformcu ise Râmî Mehmed Paşa'dır. Sonra gelen Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa, Birinci Mahmud, Üçüncü Mustafa, Birinci Abdülhamid gibi yeni müessese kuranlar, Batı'dan bir şeyler aldılar. Fakat az bir şey aldılar. Zira aradaki fark zâten az bir şeydi. Bilhassa Üçüncü Mustafa ile Birinci Abdülhamid, Batı'dan daha fazlasını almak istediler. Fakat yeniçeri belâsından, devlete büsbütün zarar vermek ihtimalinden çekindiler. Radikal reform devri

Ek: IV

Osmanlı Türkiyesi'nde Devlet Protokülü
(1876)

- **Hâkan-Halife:** Halkın "pâdişâh" dediği devlet başkanı ve dünyâdaki bütün Müslümanların lideri, Peygamberin meşrû halefi, Allâh'ın Yeryüzü'ndeki Gölgesi, Mekke ve Medine hâdimi, bütün Türkler'in hâkaanı, bütün Osmanlılar'ın imparatoru. Adının başına "sultan" ve sonuna "hân" unvanları getirilir: Sultan Abdülaziz Hân. Avrupa protokolünde: S.M.I. (Sa Majesté Impériale). - Vâlide-sultan: pâdişâhın hayatta bulunan annesi, ana imparatoriçe, adının sonuna "vâlide-sultan" unvânı getirilir: Pertev-niyâl Vâlide-Sultan. Batı protokolünde: S.M.I.

- **Velîahd-i Saltanat:** Pâdişâhdan sonra Osmânoğulları'nın en yaşlı şehzâdesi ve tahtın adayı. Protokolde pâdişâh ve vâlide'den sonra 3. kişidir. Adının sonuna "Efendi" gelir: Velîahd-i Saltanat Murâd Efendi. Batı protokolünde: S.A.I. (Son Altesse Impériale). - Şehzâdeler: Velîahd'dan sonra yaş sırasıyla protokole giren şehzâdeler, imparatorluk prensleri. 2. veliahd, protokolde 4. kişi sayılır, şehzâdelere "efendi" denir: Abdülhamid Efendi. Batı protokolünde: S.A.I. - Sultanlar: yaş sırasıyle ve şehzâdelerden sonra protokole giren, fakat derece bakımından şehzâdelere eşit sayılan imparatorluk prensesleri, pâdişâh veyâ şehzâde kızları: Adile Sultan. Batı'da: S.A.I. - Kadınefendiler: pâdişâhın veyâ eski pâdişâhın ilk 4 zevcesine verilen unvan ki, evlenme târihleri sırasıyle protokole girerler ve kraliçe sayılırlar (imparatoriçe sayılmazlar): Neş'erek Üçüncü Kadınefendi. Batı'da: S.M.

- **Sultan-zâde:** "Sultan" denen imparatorluk prenseslerinin erkek çocukları. Yaş sırasıyla protokole girerler, "beyefendi" denir, prens sayılırlar (şehzâdeler gibi "imparatorluk prensi" değil), Batı protokolünde: S.A.: Sultan-zâde Alâeddin Beyefendi. - Hanım-sultan: prenses, Batı protokolünde: